

Periode 3.4

De boeken Samuël en Koningen

Vriendschap en liefde

Doelstellingen

1. De leerlingen tonen aan dat elke vorm van samenleven en samenwerken een gezagsstructuur nodig heeft.
2. De leerlingen laten zien dat Hanna's loflied verwijst naar de theocratie die Israël redding zal brengen.
3. De leerlingen geven weer wat het ideale koningschap van Israël volgens de Thora inhoudt.
4. De leerlingen geven aan welke taak de profeten vervullen.
5. De leerlingen verklaren de reactie van Samuël op de wens van het volk een koning aan te stellen.
6. De leerlingen laten zien dat Samuël's omgang met Saul typerend is voor het optreden van de profeten.
7. De leerlingen geven aan waarom David anders dan Saul een 'man naar Gods hart' is.
8. De leerlingen laten zien dat de profetie van Nathan verwijst naar het koningschap van de Messias en een eerste vervulling krijgt in de regering van Salomo.
9. De leerlingen laten zien welke hindernissen David en Jonathan moesten overwinnen om hun vriendschap te behouden en leggen het verband met hun eigen ervaringen.
10. De leerlingen spreken aan de hand van het verhaal van David en Michal over gebroken relaties.
11. De leerlingen tonen aan hoe in het verhaal van David en Bathseba grenzen overschreden worden en tot welke gevolgen dit leidt.
12. De leerlingen laten zien dat ook in de regeringstijd van Salomo de theocratie niet volledig verwezenlijkt werd.
13. De leerlingen laten zien hoe de profeten een perspectief op de toekomst bieden ook als het koninkrijk van Juda en Israël uiteindelijk ten onder gaat.

Schema

Samuël - Koningen Vriendschap en liefde			
Leefwereld	Profetische boeken	Thema	Attitude
vormen van bestuur regeringsvormen vriendschap, verliefdheid, liefde	Belofte van theocratie Voorschriften Thora met betrekking tot koningschap	David en Jonathan: voorbeeld van vriendschap	<i>Bereidheid tot trouw in vriendschapsrelaties</i>
	Saul en Samuël David	David en Michal: waarom een liefdesrelatie kan mislukken	<i>Bereidheid tot bezinning op motieven bij een liefdesrelatie</i>
	Salomo scheuring van het rijk profeten Jesaja en Jeremia:	David en Bathseba: grenzen overschreden	<i>bereidheid tot bezinning op het erkennen van grenzen in de beleving van seksualiteit</i>

Invulling

Toelichting

Naast de leerlijn kerkgeschiedenis volgen we in SO2 ook een leerlijn verdiepende kennis van de Bijbel. In deze 4^e periode van het schooljaar nemen we de draad van periode 2 (Jozua-Rechters) weer op en richten onze aandacht op de volgende boeken in de reeks van de vroege profeten, de boeken Samuël en Koningen. Omdat de inhoud van deze Bijbelboeken grotendeels bekend is voor de leerlingen die ook in het lager onderwijs protestants-evangelische godsdienst hebben gevolgd, is het niet de bedoeling deze verhalen nogmaals te bespreken, maar de samenhang met eerdere en latere delen van de Bijbel te laten zien. Hierbij dient vooral de profetische boodschap van deze boeken naar voren te komen: de belofte van de heerschappij van God over de mensen en de wijze waarop deze heerschappij gestalte in deze wereld kan krijgen. Inhoudelijk beperken we ons in onze lessen tot de hoofdmomenten van de geschiedenis die in de boeken Samuël en Koningen verteld wordt. De aangegeven bijbelgedeelten hoeven niet noodzakelijk met de leerlingen volledig gelezen te worden, maar kunnen ook verhalenderwijs worden behandeld.

Zoals bij het volgen van deze leerlijn gebruikelijk is, wordt aan de doelstellingen steeds de behandeling van een thema toegevoegd dat betrekking heeft op de persoonlijke ontwikkeling van de jongeren. In deze periode is dit het thema vriendschap en liefde. De bedoeling is vanuit de voorbeelden die in de bijbelse verhalen worden geboden, de jongeren te helpen zich op deze thema's te bezinnen. Omdat de ervaringen van jongeren op dit gebied heel verschillend kunnen zijn, moet bij de behandeling van deze doelstellingen voldoende ruimte gelaten worden: de leerlingen moeten zelf kunnen bepalen hoe open ze over deze onderwerpen in de klas willen spreken.

Week 1 Een eigen koning!

Doelstelling 1-6

Toelichting

In de eerste lessen wordt stilgestaan bij de noodzaak van leiding- en gezagsstructuren. Waarom moet er eigenlijk een overheid zijn? Er zijn zoveel voorbeelden van onderdrukking en machtsmisbruik dat veel mensen heel argwanend tegenover elke vorm van gezag staan. Toch is het duidelijk dat samenleven en zeker samenwerken zonder enige vorm van autoriteit niet kan bestaan. Het voorbeeld van het einde van de tijd van de rechters in Israël geeft dat ook aan. De slotwoorden van Rechters, "Ieder deed wat goed was in zijn ogen", zijn zeker niet bedoeld als een positieve vaststelling. We denken met de leerlingen na over de samenlevingsverbanden die zij kennen en bespreken de structuren ervan. We bespreken ook de verschillende vormen van landsbestuur die we zien in de wereld. Wat zijn de voor- en nadelen van de verschillende systemen? Ook denken we met de leerlingen na over de verschillende manieren waarop mensen macht kunnen gebruiken. Welke gevolgen heeft de manier waarop een gezagsfunctie gebruikt wordt voor ondergeschikten?

In het begin van het boek Samuël, bij het verhaal van de geboorte van Samuël, vinden we het lied van Hanna, waarin al gesproken wordt over de toekomstige koning van Israël. Belangrijk is dat deze koning zijn macht zal ontvangen van God en dat God ook werkelijk door middel van deze koning het

3ASO leerplan

land regeert. Israël moet een 'theocratie' zijn, een volk en een land geregeerd door God. Het begrip 'theocratie' roept tegenwoordig de associatie op van godsdienstige dictatuur en zelfs terreur, maar in de Bijbel maakt de koning die in de naam van God zal regeren een einde aan elke vorm van onrechtvaardige overheersing. Hij leeft volgens de Thora en verlost zijn volk van de onderdrukkers.

Hoewel de Thora bepalingen voor het koningschap bevat, is Samuël vanuit zijn ambt als profeet toch geen voorstander van de aanstelling van een koning wanneer de Israëlieten hem daarom vragen. Hij vreest dat het volk dit wenst met de bedoeling zich los te maken van de dienst aan God.. Maar God wil de wens van het volk in. Saul, uit de stam Benjamin wordt aangewezen en tot koning gezalfd. Saul is een moedige man, maar helaas blijkt al spoedig dat hij niet geschikt is voor een koningschap in dienst van God. Samuël die aanvankelijk tot het hele volk gepredikt had, moet nu steeds tot Saul persoonlijk spreken. Zo toont hij als eerste de rol die de vele profeten na hem in Israël zouden vervullen: zij zouden de koningen steeds herinneren aan hun theocratische opdracht.

Bijbel

Deuteronomium 17:14-20 (de wetgeving aangaande de koning)

1 Samuël 2:1-10 (het loflied van Hanna), 8:1-22 (het volk vraagt om een koning), 13:1-14 (Sauls ongehoorzaamheid)

Suggesties

- De vormen van leiderschap bespreken waaraan de leerling zelf onderworpen is of waaraan hij deelneemt.
- Bespreken van de regeringsvormen die vandaag de dag in de wereld bestaan.
- België is een constitutionele monarchie en een parlementaire democratie. De betekenis van deze begrippen bespreken.
- Verschillende landen in de wereld worden als een dictatuur bestuurd, zelfs al is er een parlement en zijn er verkiezingen. Wat zijn de kenmerken van een dictatuur in vergelijking met democratie?
- Bespreken van het verhaal van 'Animal Farm' (George Orwell), waarin een revolutie in een varkensstal uitmondt in de dictatuur van het sterkste varken (eventueel als inleiding: er bestaat van dit verhaal een tekenfilmversie).
- Het jonge België zocht in 1830 een koning. Aan welke eigenschappen moest hij voldoen? Israël wenste een koning. Aan welke eigenschappen moest hij (volgens het volk) voldoen? (Stel met de leerlingen personeelsadvertenties op.)
- Vergelijk de artikelen in de Belgische grondwet over het koningschap met de bepalingen in Deuteronomium. Bespreek de verschillen.
- Het begrip 'theocratie' bespreken aan de hand van een leestekst: Bijbel in de Basis deel 3 Profeten, hoofdstuk 7.
- Stel een artikel voor een royalty-blad samen over Saul, bijv. aan de hand van 1 Samuël 9:1-2, 11:1-15, 14:24-45.
- Met de leerlingen de geschiedenis en de bedoeling van het bewonen van het Beloofde Land doornemen aan de hand van vragen die de weg wijzen door een doolhof: Van Horen Zeggen deel 3 Gaandeweg, hoofdstuk 1.
- Bespreek de rol van een profeet aan de hand van Deuteronomium 18:17-22.

Week 2 David, een man naar Gods hart

Doelstelling 7-8

Toelichting

We bespreken met de leerling de koning 'naar Gods hart': David is een man, die in tegenstelling tot Saul ten volle bereid is zich in dienst van God te stellen. Hij verlangt niet naar macht of rijkdom, maar naar het naleven van Gods geboden. Hoe hij koning van Israël wordt, is een vreemd verhaal: hij wordt gezalfd zonder dat hij al daadwerkelijke macht kan uitoefenen. Toch blijkt uit de overwinning op Goliat en de reeks nederlagen die hij de Filistijnen toebrengt, dat God hem zegen. Saul wordt afgunstig en onderneemt pogingen David te doden.

Dat David werkelijk in dienst van God wil staan, blijkt uit zijn genadige behandeling van Saul en zijn zonen. Hoewel ze hem naar het leven stonden, spaart hij telkens hun leven. Ook eert David God door de ark van het verbond op te stellen in Jeruzalem, waarmee hij zijn ondergeschiktheid aan God demonstreert. Als hij het plan opvat voor de ark een tempel te bouwen, maakt Natan Gods plan aan hem bekend: Davids nakomelingschap zal in Jeruzalem blijven regeren. De theocratie zal in vervulling gaan door een zoon uit Davids huis.

Bijbel

1 Samuël 16:1-13 (David gezalfd), 17:1-58 (Goliat verslagen)

2 Samuël 7:1-17 (Natan maakt David Gods plan bekend)

Suggesties

- Bespreken van de tegenstellingen tussen Saul en David. Wat maakte Saul (lett. 'gevraagd') ideaal in de ogen van de Israëlieten; wat maakte David de juiste man in Gods ogen?
- Verschillende leiders reageren verschillend op dezelfde situatie. Hoe zouden de leiders die wij vandaag kennen mogelijk reageren op een probleem als dat van de Israëlieten (aanval van de Filistijnen)? Waarin verschilden Saul en David van elkaar?
- Een psalm van David bespreken en er verschillende muzikale interpretaties van laten beluisteren. De psalmen geven Davids houding tegenover God weer.
- Bespreking van Psalm 23 als uiting van Davids vertrouwen op God, eventueel met behulp van de leestekst in Bijbel in de Basis deel 3, hoofdstuk 8 David, de man naar Gods hart.
- Bespreken van David als messiaanse koning: in Davids leven is de persoon en het leven van de Messias al herkenbaar. Bespreken van psalmen van David die ook in het Nieuwe Testament geciteerd worden (Psalm 16, Psalm 22, Psalm 69).

Week 3 Vriendschap

Doelstelling 9

Toelichting

We staan stil bij het begrip vriendschap. Mensen leven niet alleen op de wereld. Als kind heb je ouders, broers en zussen, ooms en tantes, maar ook vrienden en vriendinnen om je heen. Maar wat is nu een goede vriend of vriendin? Iedereen heeft er een idee over maar toch is het voor iedereen verschillend. Voor de een betekent het vertrouwen, voor de ander gezelligheid. We bespreken met de leerlingen wat zij ervaren als echte vriendschap.

Vervolgens gaan we in op de merkwaardige vriendschap tussen Jonathan en David. Jonatan koesterde een diepe genegenheid voor David, ondanks het feit dat hij beseftte dat hij door hem nooit koning zou worden. De basis voor deze vriendschap is te zoeken in hun gemeenschappelijke liefde voor God: net als David was Jonatan een man die God oprecht wilde dienen. Ook hij had daardoor al blij gegeven van grote moed.

Hoewel de vriendschap van David en Jonatan iets bijzonders was, kan hun houding tegenover elkaar ons toch veel leren over de waarde van vriendschap in het algemeen. Vriendschap ontstaat ook in andere situaties dikwijls uit een gedeelde belangstelling of 'passie'. Het is iets heel waardevols, omdat vrienden elkaar in allerlei situaties hulp kunnen bieden en bijstaan. Het wezen van vriendschap is trouw en toewijding. Jonatan en David waren daarin een voorbeeld.

Bijbel

1 Samuël 14 (Jonatans heldendaad), 18:1-5 (David en Jonatan sluiten vriendschap), 20:1-43 (David en Jonatan sluiten een verbond)

Suggesties

- Een tekst lezen over wat vriendschap betekent, bijvoorbeeld: 'Het ABC van vriendschap' in *Jouw leven en God*, hfst 2
- Een blad samenstellen met spreken over vriendschap. De leerlingen kiezen één of meer spreken waarin zij het meest treffend herkennen wat een vriend voor hen betekent of die weergeeft hoe zij zelf een vriend willen zijn voor anderen. Op een vragenblad motiveren zij waarom deze spreuk hen zo aanspreekt. Daarnaast kunnen zij ook de spreken vermelden waarmee zij niet akkoord gaan, of waarbij zij bedenkingen hebben.
- Bespreken van de moeilijkheden die een vriendschap in de weg kunnen staan.
- Bespreken van bekende vrienden, in het echt of in de film/in boeken (bv in 'The Lord of the Rings' Frodo en Sam). Wat doen vrienden voor elkaar?

Week 4 Liefde en verdriet

Doelstelling 10, 11

Toelichting

In deze week besteden we aandacht aan twee vrouwen in het leven van David. Eerst maken we kennis met Michal, de dochter van Saul. Zij was Davids beloning voor het doden van Goliath maar hield ook werkelijk van hem. Ze redde David toen haar vader hem probeerde om te brengen. Toch bleek later dat zij en David heel verschillende maatstaven hadden: toen hij al dansend voor de ark uitging en daarbij zijn gewaad aflegde, veranderde haar liefde in minachting. Het kwam tot een breuk die niet meer hersteld zou worden.

Hoewel in deze relatie de geestelijke instelling van David en Michal een belangrijke rol speelt, kunnen we ook tussen dit verhaal en de ervaringen van mensen vandaag parallellen opmerken. We zien dat mensen die in het begin een diepe liefde voor elkaar voelen, soms later toch uiteen gaan. Belangrijk is dan ook de vraag: hoe kan een liefdesrelatie slagen?

Vervolgens staan we stil bij het dramatische verhaal van David en Bathseba: tijdens de oorlog met Ammon vergrijpt David zich aan de vrouw van de soldaat Uria. Wanneer zij zwanger blijkt, en Uria weigert naar huis te gaan waardoor het overspel verborgen had kunnen blijven, besluit David Uria opzettelijk te laten sneuvelen om met Bathseba te kunnen trouwen. Maar de profeet Nathan laat David weten dat zijn zonde wel voor mensen verborgen kan blijven, maar niet voor God.

De latere jaren van Davids koningschap worden overschaduwd door tragische gebeurtenissen in zijn familie: de verkrachting van Tamar, de moord op Amnon en de opstand van Absalom. David ondergaat deze droevige gebeurtenissen als een bestraffing van God voor de zonde die hij heeft begaan.

Deze verhalen doen beseffen dat seksualiteit ook gevaarlijk kan zijn en in gewelddadigheid en zelfs moord kan eindigen. De grenzen die de bijbelse geboden aangeven, kunnen dan ook niet zonder gevolgen overschreden worden. We bespreken de betekenis van deze waarschuwing voor problemen van onze tijd.

Bij het bespreken van het onderwerp seksualiteit kan het nuttig zijn de leerlingen enige voorlichting te geven. Ook christelijke jongeren, die gewezen worden op de verantwoordelijkheden die een seksuele relatie met zich meebrengt, leven hier en nu. Ze staan bloot aan een enorme druk. Daarom is het noodzakelijk om tijdens deze les aandacht te besteden aan het gebruik en de betrouwbaarheid van de meest voorkomende voorbehoedsmiddelen.

Bijbel

- David en Michal: 1 Samuël 18:20 (Michals liefde voor David), 19:11-17 (Michal redt Davids leven) 2 Samuël 6:20-23 (Michals minachting voor David)
- David en Bathseba: 2 Samuël 11 en 12 (Davids zonde en berouw); 2 Samuël 13 (Tamar verkracht door Amnon, Absalom vermoordt Amnon)

3ASO leerplan

Suggesties

David en Michal

- De leerlingen laten beschrijven welke gevoelens verliefdheid met zich mee brengt (event. laten invullen in harten van verschillende grootte al naar gelang het gevoel belangrijker is).
- Bespreken verliefdheid en liefde: hoe ga je ermee om? Bruikbare teksten hierover: *Jouw leven en God*, hfst 3: 'Hoe weet je of het liefde is?' en: *Van Horen Zeggen*, deel 2, hfst 4.2: 'Als je verliefd wordt.' [= *Gaandeweg*, hfst 5.2]
- Bespreken van het probleem van gebroken relaties en de gevolgen daarvan.
- Bespreken van de vraag: Kun je een verkering aangaan met iemand die een andere geloofsovertuiging heeft?

David en Bathseba

- Een korte samenvatting van de verhalen van David en Bathseba, David en Natan en/of David en Absalom bespreken (lezen en laten navertellen). Mogelijk nuttige teksten hiervoor: *Bijbel in de Basis*, deel 3, hoofdstuk 9 (David en Bathseba, David en Absalom), *De Bijbel als Basis*, deel 2, blz 82 (David en Natan), *Van Horen Zeggen* deel 2, hfst 1 ('Recht en macht'), blz 15-17 (David en Bathseba, Natan) [≈ *Gaandeweg* hfst 2, blz 23]
- Met de leerlingen spreken over seksualiteit en huwelijk. Een leestekst hierbij: *Jouw leven en God*, hfst 4 'Waarom wachten?'. Hoewel niet alle jongeren en ouders met deze standpunten akkoord zullen gaan, is het zinvol te spreken over de verantwoordelijkheden die een seksuele relatie met zich mee brengt.
- Op internet een artikel opzoeken over 'Ware liefde wacht' en dit met de leerlingen bespreken.
- Bespreking van de gevaren die het losmaken van seksualiteit en liefde/verantwoordelijkheid met zich mee brengen. Een bruikbare bespreking is te vinden in: *Lifelines* bijbelstudiereeks hfst 6 'Als liefde kapotmaakt' (het verhaal van Amnon en Tamar).
- Bespreken: hoe reageren op ongewenst seksueel gedrag.

Week 5 Koning Salomo

Doelstelling 12

Toelichting

In deze les staan we stil bij het begin van het boek Koningen, waar de geschiedenis wordt verteld van de meest illustere van de koningen van Israël, koning Salomo. In zijn dagen bereikt de theocratie in Israël een hoogtepunt. Dit gebeurt in de eerste plaats door de buitengewone wijsheid waarmee Salomo regeert, maar ook door de bouw van de tempel. De offerdienst, volledig volgens de voorschriften van de Thora, vindt voortaan plaats in Jeruzalem, wat in Davids tijd nog niet het geval was. Daarmee wordt deze stad een bedevaartsplaats. Maar niet alleen de Israëlieten trekken op naar Jeruzalem: zelfs een koningin uit de omwonende volken onderneemt een reis om Salomo te ontmoeten. Salomo en de Thora brengen niet alleen wijsheid aan Israël, maar aan heel de wereld.

3ASO leerplan

Toch blijkt ook nu de theocratie niet volledig te verwezenlijken: Salomo laat zich verleiden tot afgoderij, waarmee de kiem wordt gelegd voor de latere scheuring van het rijk. Met de leerlingen staan we stil bij de blijvende fascinatie die van Salomo's regering en de bouw van de tempel uitgaat, en bij het besef dat de ware theocratie ook in zijn dagen niet bereikt werd.

Bijbel

1 Koningen 3 (Salomo's gebed om wijsheid), 8:1-12 (de inwijding van de tempel), 11:1-13 (Salomo's afgoderij)

Suggesties

- Voorbeelden bespreken van het verschil tussen veel weten en wijsheid. Wijsheid is het vermogen in elke situatie steeds de juiste oplossing te vinden, en dikwijls ook te onderscheiden tussen goed en kwaad.
- Voorbeelden van mensen bespreken die in onze tijd als zeer wijs beschouwd worden. Wie worden er in moeilijke situaties te hulp geroepen? Heeft de leerling iemand met wie hij/zij zijn problemen kan bespreken?
- Een tekst lezen en bespreken over Salomo: *De Bijbel als basis*, deel 2, blz 83-87 'Salomo'; *Van Horen Zeggen*, deel 2 blz 17-22 'Koning Salomo' [*≈ Gaandeweg* hfdst 2.3 'Koning Salomo']
- De leerlingen enkele wijsheden van Salomo laten lezen en vragen welke hen het meeste aanspreekt en waarom. (vb. Spreuken 10:4, Prediker 7:1, Hooglied 8:4)
- Veel spreuken van Salomo gaan over het gewonen leven. Enkele spreuken voorlezen en vragen aan de leerlingen voor wie ze bedoeld zijn.
- De leerlingen fragmenten van de DVD Salomo tonen
- Met de leerlingen spreken over hoe de tempel van Salomo eruit zag: Een bruikbaar boek hiervoor: Tim Dowley, *De tempel van Salomo* (met maquette van de tempel)
- Met de leerlingen een kaart van de stad Jeruzalem in Salomo's tijd bekijken en bespreken: welke plaats nam de tempel in?
- Het bestaan van de tempel heeft Jeruzalem tot een heilige stad gemaakt. Met de leerlingen kan gesproken worden over de herinnering aan de tempel in het Jeruzalem van vandaag.

Week 6 Ondergang

Doelstelling 13

Toelichting

De beide boeken van de koningen vertellen het verhaal van de scheuring van het rijk in een noordelijk en een zuidelijk rijk, Israël en Juda, en de uiteindelijke ondergang van beide rijken. Belangrijk in deze periode is het optreden van de profeten, die weliswaar de ondergang van het theocratisch koningschap in Israël voorzeggen, maar ook Gods trouw verkondigen. Uiteindelijk zal Gods heerschappij in Israël, in Jeruzalem en in heel de wereld op een wijze hersteld worden die alle verwachtingen overtreft. Het is vooral de profeet Jesaja die deze hoopvolle beloften verkondigt.

3ASO leerplan

De uiteindelijke ondergang, de val van de stad Jeruzalem en de verwoesting van de tempel, vindt plaats in de dagen van de profeet Jeremia. De profeet spreekt over zijn verdriet vanwege de naderende ondergang van de stad, maar ook over de vertroosting van Gods beloften voor de toekomst.

Met de leerlingen staan we stil bij ervaringen van mensen ook later in de geschiedenis, die, wanneer zichtbare tekenen van Gods rijk en aanwezigheid ten onder gingen, hoop putten uit de beloften van de profeten.

Bijbel

1 Koningen 12:1-24 (de scheuring van het rijk)

2 Koningen 20:12-21 (het gezantschap uit Babel); Jesaja 8:23-9:6 (de geboorte van de Messias)

2 Koningen 24:18-25:12 (de val van Jeruzalem) Jeremia 33:1-26 (belofte van herstel)

Suggesties

- In een bijbelse atlas de geografische verdeling van de twee rijken bekijken. Op een blinde kaart de twee rijken laten aanduiden.
- Film *Jeremiah* (*The Bible*, nr 10) bekijken (fragmenten)
- Bespreken van gedeelten uit Klaagliederen.
- Bespreken van de geschiedenis van de ballingschap en de beloften van de profeten aan de hand van enkele leesteksten en opdrachten zoals: *Van Horen Zeggen*, deel 2, hfst 3 '(In ballingschap'; Psalm 137, Jesaja), blz 43-47; *Gaandeweg*, hfst 4 ('Volk in ballingschap': idem + aandacht voor profeet Jeremia), *Bijbel in de Basis*, deel 3, hfst 17 (Jesaja's zicht op de toekomst).
- Bespreek met de leerlingen wat bedoeld wordt met de term ballingschap en ga na of er ook vandaag nog mensen in ballingschap leven en waarom.
- Voorbeelden bespreken van mensen die hoop putten uit de profeten: al in de 19^e eeuw hoopten Joden op een herstel voor hun volk in het land van herkomst (lied 'Hatikvah', de hoop, 1878, het latere volkslied van de staat Israël), tijdens WOII zagen enkele Duitse predikanten ondanks de Nazi-overheersing toch een toekomst voor de kerk (Dietrich Bonhoeffer, Martin Niemöller). Ook de burgerrechtenbeweging in VS (Martin Luther King) werd door het profetisch visioen van vrede tussen de volken geïnspireerd ('I have a dream' 28 aug. 1963).

Materiaal

- *De Bijbel in de basis*, deel 3: Profeten, Thieme-Meulenhoff (ISBN 9789042515703)
Sinds 2010 nieuwe versie beschikbaar: *De Bijbel als basis*, deel 2, Thieme-Meulenhoff (ISBN 978 90 06 48461 8)
- *Gaandeweg (Van Horen Zeggen* deel 3) Nijgh/Versluys (ISBN 90 425 1799 x / NUR 132)
Nieuwe versie: *Van Horen Zeggen* deel 2, Thieme-Meulenhoff (ISBN 978 90 42539341).
Deze versie (= vanaf 4de druk) is een combinatie van de delen *Gaandeweg* en *De weg opnieuw*.

Informatie over deze handleidingen: www.debijbelindebasis.nl, www.debijbelalsbasis.nl,
www.vanhorenzeggen.nl.

- *Jouw leven en God*, handboek, Eugene C. Roehlkepartain, Uitgeverij Medema (ISBN 9063531958)
- Wat is liefde en wat niet? – Over vriendschap en iets meer : *Lifelines*, bijbelstudiereeks voor jongeren (Fran en Jill Sciacca), uitgeverij Plateau (ISBN 9058040178)
- *Jongeren en seksualiteit*, Werkboek, Bethesda, 1997 (G.Houtman, P.Meyfroot)
- *Save seks*, Boekje open over seks, G.Velema-Drent, Kampen: Kok Voorhoeve, 1997
- *Jongens met lef*, Gods uitdaging voor jou, J.Kroon, Zoetermeer: Jes!, 2011
- *Schitterende meiden*, Gods uitdaging voor jou, R.Tanghe, Zoetermeer: Jes!, 2011
- HGJB-Tienermap (voor 12 – 15 jaar, ±2008 – 2012) passende katernen. Bestellen via: info@hgjb.nl
 - *Ik heb (geen) vrienden* (in 4. wie ben ik voor anderen? A. hoe je omgaat met anderen, Pred. 4:7-12)
 - *Hoe ver is te ver?* (in 5. Hoe leef ik als christen? A. seksualiteit en relaties, Gen. 2:18, 21-25)
 - *Helluppp ... verliefd!* (in 5. Hoe leef ik als christen? A. seksualiteit en relaties, Gen. 24)
- *De tempel van Salomo*, Geschiedenis van de tempel met veel illustraties, Tim Dowley, Uitgeverij Groen, (ISBN 9058293270)